

{-(I)p dur-} Yapısı Üzerine Tespitler (Güneybatı Anadolu Ağızları Örneğinde)*Determinations on the Structure of {-(I)p dur-} (Reference of Southwestern Anatolian Dialects)**Araştırma Makalesi – Research Article***Talat DİNAR**Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, talatdinar@sdu.edu.tr
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0002-9199-0403**Öz**

Türkçenin zengin anlatım kabiliyetinin şekillenmesinde tarihsel süreç içerisinde farklı oluşumların varlığı izlenebilmektedir. Bu oluşumlar içerisinde başlangıçta müstakil bir sözcükbirimken zamanla ekleşme, kalıplaşma vb. süreçlerden geçerek dilbilgiselleşmiş unsurlar ayrı bir yer tutmaktadır. Türkçede farklı görevlerde kullanılabilen bu dilbilgiselleşmiş yapıların bazıları araştırmacılar tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulmakta ve bu yapılara farklı işlevler yüklenebilmektedir. Bu çok işlevli yapıya güzel bir örnek {-(I)p dur-}'dur. Zarf-fiil eki {-(I)p} ve *turur*'un ekleşmiş şeklinin kalıplaşması neticesinde ortaya çıkan {-(I)p dur-} Harezmi döneminden günümüze kadar (özellikle Anadolu Ağızlarında) kullanımını devam ettirmektedir. {-(I)p dur-} üzerinde zamansal (geçmiş-şimdiki), görünüşsel, kılışsal ve yapısal farklı değerlendirmeler mevcuttur. Bu makalede {-(I)p dur-} yapısının tarihsel gelişimi kısaca aktarılarak araştırmacıların {-(I)p dur-} yapısı üzerine değerlendirmelerine yer verilecektir. Ayrıca yapı üzerine günümüzde yaygın olarak kullanımını devam ettirdiği ifade edilen Güneybatı Anadolu ağızlarından seçilen örneklerden hareketle tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Batı Anadolu Ağızları, zaman, kılış, {-(I)p dur-}.**Abstract**

The existence of different formations can be observed in the historical process in shaping the rich expression ability of Turkish. Among these formations, elements that were initially an independent lexeme but became grammaticalized through processes such as affixation and stereotyping over time, have a special place. Some of these grammaticalized structures, which can be used in different tasks in Turkish, are subject to different evaluations by researchers and different functions can be attributed to these structures. A good example of this multifunctional structure is {-(I)p dur-}. {-(I)p dur-}, which emerged as a result of the stereotyping of gerundium{-(I)p} and the suffixed form of *turur*, continues to be used from the Khwarezm period until today (especially in Anatolian Dialects). There are different temporal (past-present), aspectual, aktionsart and structural evaluations on {-(I)p dur-}. In this article, the historical development of the {-(I)p dur-} structure will be briefly explained and the researchers' evaluations on the {-(I)p dur-} structure will be included. In addition, determinations will be made on the structure based on examples selected from Southwestern Anatolian dialects, which are said to continue to be widely used today.

Key Words: Southwestern Anatolian Dialects, time, aktionsart, {-(I)p dur-}.**1. Giriş**

Yazı dilinde kullanımdan düşmüş unsurların Anadolu ağızlarının taşıyıcı özelliği ile günümüze kadar aktarıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda ağızların taşıyıcı özelliğini iki farklı açıdan değerlendirmek gerekir. İlki kullanımdan düşmüş unsurların sonraki nesillere aktarılması şeklinde gerçekleşirken diğeri zamanının yazılı kaynaklarında kendine yer bulamamış

kullanımlar ve bu kullanımların farklı işlevlerinin ağızlar vasıtasıyla yaşatılması, muhafaza edilmesi ve aktarılması şeklinde gerçekleşir. Her iki durumda da ağızlar geçmişten günümüze uzanan bir köprü ve dilin pek çok tartışmalı mevzuu için temel bir kaynak vazifesi görür. Bu kaynak içerisinde varlığını devam ettiren güzel bir örnek *{-(I)p dur-}*'dur.

En eski Türkçe yazılı metinlerden itibaren izlenebilen *tur-* fiili; asıl fiil, yardımcı fiil, tasvir fiili, cümle bağlayıcı, enklitik, bildirme ve zaman (geçmiş ve şimdiki) işlevleri ile dikkat çekici kullanım özellikleri sergilemektedir¹. *tur-* fiilinin bu kadar farklı bir kullanım alanı ile karşımıza çıkması elbette kullanım sıklığı ile doğru orantılıdır. Kullanım sıklığına bağlı olarak gerçekleşen anlamsal ve yapısal değişimler kimi zaman farklı yapıların ortaya çıkmasına aracılık etmektedir. Bu farklı yapılardan birisi de hiç kuşkusuz zarf-fiil eki *{-(I)p}* ve *tur-* fiilinin geniş zaman eki *{-ur}* ile genişlemiş ve ardından ekleşmiş şekli olan *{-(I)p dur-}* << *{-(I)p tur-ur}*'dur.

2. Tarihî Dönemlerde *{-(I)p dur-}*

Araştırmacılar tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulan *{-(I)p dur-}* yapısının tarihsel gelişimine baktığımızda Eski Türkçe döneminde tasvirî fiil olarak çok da yaygın olmayan kullanımları ile karşılaşırız. Gabain, tasvirî fiiller içerisinde değerlendirdiği yapıyı “Fiiller, u yahut p almış bir mantikî esas fiilden sonra kullanılırlarsa, kendi manalarını kaybedebilir ve manaları tasvir edilir²” şeklinde izah eder. Gabain’in verdiği örnek:

küzât-ip tur- “gözetip durmak, sürekli korumak”; tur- “durmak”³tır.

Karahanlı döneminde de nadir kullanımları ile karşımıza çıkan *{-(I)p dur-}* yapısı henüz belirgin bir işlev ile anılmamaktadır. Karahanlı dönemi eserlerinden *Atabetü'l-Hakayık*'tan alınan aşağıdaki iki örnekte tasvirî fiil değerlendirmesinde bulunulabilirken Arslan Hoca Tarhan tarafından sonradan eklenen bölümde karşımıza çıkan '*koyuπτur*' kullanımı için *tur-* “fiilinin enklitik olarak -ptur zaman eki işlevi³” değerlendirmesi yer alır. Ancak tek örnek olarak karşımıza çıkan bu kullanımın yer aldığı mısraların sonradan eklenmiş olması sebebiyle bu dönemde zaman bildirme işlevi için kesin bir çıkarımda bulunulamaz.

sanga ḥasret ol tek tutup turduḡung

elinde tuttuḡun (mal ise), senin için ancak ḥasrettir⁴.

'ayıbḳa koyuπτur ḥalayıḳ ara

ḡalaṯ ma'nilerni ayıtmıḡ yana

(Bir çokları da), yanlış mana vermek suretiyle,

halk arasında utanılacak vaziyete düşerler⁵.

{-(I)p dur-}'un çeşitli varyantları ile sık kullanımına Harezmi dönemi eserleri ile birlikte tanık olmaya başlarız. Eckmann, Harezmi dönemindeki kullanımları belirli geçmiş zaman olarak değerlendirir⁶. *-p (turur) + şahıs zamiri* olarak verdiği yapının işlevlerini ise şöyle sıralar:

“a) Neticeleri devam etmekte olan tamamlanmış eylem:

¹ Küçük 2010, 66; Mutlu 2007, 106.

² Gabain 1988, 90.

³ Küçük 2010, 63.

⁴ Arat 1992, 75.

⁵ Arat 1992, 81.

⁶ Eckmann 1996, 34.

ekki tewä satğın alıp turur män, biriñä siz mingäy siz- “iki deve satın aldım (almışım), birine siz bineceksiniz (binin)” (NF 23:10).

‘arşını Tanrı taälä kızıl yâkıttın yaratıp turur “Tanrı taala arşı kızıl yakuttan yaratmıştır” (Mi‘r 24:12).

b) Başlanmış ve halâ devam etmekte olan eylem:

Päygāambar ewiña kirdi, baqar, bir za‘İfa oturup turur “Peygamher evine girdi, bakar (baktı), ki bir kadın oturmaktadır” (NF 33:13).

ķamuğları saña küdüp tururlar “hepsi seni beklemektedirler” (Rab. 244 v:21).⁷”

{-(I)p dur-} yapısının er- fiili ile genişlemiş şekline de bu dönem eserlerinde rastlanır. “Belirli geçmiş zamanın hikayesi: -p turur erdim

Äbrähä atlığ kişini beg kıilup turur ärdi (NF 41:5).⁸”

Çağatay döneminde de kullanımına sıklıkla rastlanan {-(I)p dur-} yapısı Eckmann tarafından geçmiş zaman içerisinde değerlendirir. Ancak bu dönemde yapının tesirleri şimdi de devam eden tamamlanmış bir hareketi belirttiği bundan dolayı da sık sık şimdiki zaman ile tercüme edildiğini aktarır⁹.

fırāķıñdın yürekim kan toluptur “senin ayrılığından yüreğim kan ile dolmuştur” TN 287a: 3.

közüm nazarı tā ki yüzüñüzge tüşüptür can birle, köngül ‘ışķıñ otı içre köyüptür “gözümün bakışı yüzünüze düşeli can ile gönül senin aşkının ateşi içinde yanmaktadır” L Div 70:1-2.

Kullanım alanı olarak ‘sık sık coğrafi tariflerde kullanılır (tarif edici geçmiş zaman).’

Ahsı korğanı bülend cer üstide vāķi boluπτur “Ahsı kurganı yüksek (bir) kayalık üzerinde bulunur.¹⁰”

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde de yapının örnekleri mevcuttur. Yapının -(y)Up zarf-fiil eki ile dur(ur) bildirme şeklienden mütevellid olduğunu bildiren Gülsevin’e göre bugünkü yazı dilinde mevcut olmayan yapı -mİş+kişi veya -mİştir olarak aktarılmalıdır. Gülsevin’e göre -miş ekinin mevcut olan iki temel fonksiyonu (duyulan ve farkına varılan geçmiş zaman olarak) aktarımlara da yansır. Gülsevin bunun yanında devam eden, sürmekte olan bir geçmiş zaman fonksiyonun da yapıdan çıkarılabileceği kanaatini bildirir. Bu düşüncesini desteklemek için verdiği örnek Dede Korkut’tandır.

mere şöklı melik / dünlüğü altun ban ivlerimi getirüp durursın / saña kölige olsun¹¹.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri arasında değerlendirilen *Yunus Emre Divanı*’nda da örneklerine rastlanan {-(I)p dur-} için Boz’un farklı tespitleri vardır. Boz, *Yunus Emre Divanı*’nda yer alan kullanımları zaman (geçmiş zaman), görünüş (bitmişlik) ve kiplik (kesinlik) bakımından değerlendirir. Ancak eserde {-(I)p dur-} kullanımının yer aldığı bir beyit zaman ve görünüş bakımından diğerlerinden farklı olarak değerlendirilir. Zaman olarak *şimdiki*, görünüş olaraksa *bitmemişlik-sürerlilik* değeri atfedilen beyit şudur:

dervİş ırma gözün evvelki demden

yünus görİpdurur hem āhır hem evvel (115b)

⁷ Eckmann 1996, 34.

⁸ Eckmann 1996, 34.

⁹ Eckmann 1988, 138.

¹⁰ Eckmann 1988, 138.

¹¹ Gülsevin 1997, 83.

(*Derviş ilk andan (Ezel Bezmi'ndeki sözden) ayrılma*); Yunus (*seni hem Ahir hem Evvel olan görüpdurmaktadır.*)¹²

Tarihsel süreçte $\{-I\}p\ dur\{-\}$ yapısının araştırmacılar tarafından geçmiş zaman bildirme işlevinin ön plana çıkarıldığı ve az da olsa şimdiki zamanla ilintisinden bahsedildiği görülür. Bununla birlikte süreklilik işlevinden söz edilse de bu da geçmiş zamanla ilişkilendirilir. Anadolu ağızlarında da kullanımı devam eden $\{-I\}p\ dur\{-\}$ yapısı hakkında farklı yaklaşımların ağızlardan elde edilen örnekler üzerinden sunulduğu görülür.

3. Güneybatı Anadolu Ağızlarında $\{-I\}p\ dur\{-\}$

Tarihî dönemlerde ağırlıklı olarak geçmiş zaman işlevi vurgulanan $\{-I\}p\ dur\{-\}$ yapısının Anadolu ağızlarındaki kullanımlarında da öne çıkan işlev zaman olarak bildirilir. Ancak tarihî dönemlerde kullanımlar geçmiş zaman olarak adlandırılırken Anadolu ağızlarındaki kullanımlar ağırlıklı olarak şimdiki zaman başlığı altında değerlendirilir.

Manisa Ağızları adlı çalışmasında İlker, “Birleşik Yapılı Şimdiki Zaman Biçimleri” başlığı altında “fiil kök veya gövdesi + Ip + Dur + ur biçimli şimdiki zaman” yapısına yer verir. Yapının çoğunlukla 3. kişide görüldüğü bilgisini paylaşan İlker’in verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

bak titreyip durun ben di mi

çavuşlā guş gibi bōle bakışıp duru

patez bi yanda sürülüp duru

ibraim peygamberiñ atıldi mancınık durup duru tepede

āşama gadā onu ellē duruz gāri

aynı suları içip duryōz.¹³

Örnekler içerisinde özellikle zaman belirteci *akşama kadar* ve $\{-Iyor\}$ şimdiki zaman ekinin de kullanılmış olması dikkat çekicidir.

İlker aynı çalışmasında süreklilik ifade eden fiiller başlığında da fiil kök veya gövdesi + -p + dur-’a yer vermektedir. Bu yapının zaman işlevi olarak sürekli şimdiki zamanı belirttiğini ifade eder. Ancak zaman ve süreklilik için nasıl bir ayırım olduğuna yer vermez.

geberesice hasan diyiP duruymuşmuş.¹⁴

Manisa ili Sarıgöl ilçesinde tespit edilen örnekler için Demir, “bitişken şimdiki zaman işaretleyicisi” tanımlaması yapar. Demir’e göre $\{-I\}p + tur\{-\}$ yapısının birlikteliğiyle oluşan yapı şimdiki zamanda sürekliliği ifade eder.¹⁵

'yirmi otuz deirmen vā. bu su ortu yèrde 'akıPduru şar şar şar şar şar. o almış istediî gadā.¹⁶

kîrâz aácındı bi mih çakılıpdurudur demiş. o mihı bulduñ mu demiş.¹⁷

ağaş sālām ōsa 'parē bakıPduruymuş mih. tam mihıñ alnında.¹⁸

¹² Boz 2023, 292.

¹³ İlker 2017, 337.

¹⁴ İlker 2017, 473.

¹⁵ Demir 2012, 288.

¹⁶ Demir 2012, 545.

¹⁷ Demir 2012, 603.

¹⁸ Demir 2012, 603.

o zumana ğadā bu bağlanıPduran amcamıñ oğlunuñ biri demiş ki.¹⁹

Demir'in tespit ettiği örnekler içerisinde sıfat-fiil eki {-an} ile genişlemiş {-(I)p tur-} yapısı da mevcuttur.

Muğla ve Yöresi Ağızları'nda da şimdiki zaman eki olarak değerlendirilen yapı için süreklilik bildirme işlevi vurgulanır. Akar'a göre dur- (< tur-) tasvir fiilinin şimdiki zaman oluşturmada tarihî (Karahanlı, Harezmi, Çağatay) ve çağdaş lehçelerde (Türkmen, Kırgız, Kazak, Nogay Türkçeleri) kullanılması bu ekin Muğla ili ağızlarında Hazar ötesinde oluşmuş bir yapı olduğunu gösterir.²⁰

bulaşık yılıP-duruyoru

areyiP-durullarmış

herif darının gözüne bakıP-duru.²¹

Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları adlı çalışmada Tok yapısını şimdiki zaman içerisinde değerlendirir. Tok, fiil köküne getirilen -oP zarf-fiil eki ve dur- fiili ile oluşturulmuş bir kalıp olarak değerlendirdiği yapının tıpkı şimdiki zaman eki '-yor'da olduğu gibi süreklilik ifade ettiğini hareket veya işin devam ettiği bildirilmek için tercih edildiğini belirtir.²²

o allahıñ işesi? altından çıkıPduru yâ dükenİ mi?²³

duzlımı ğazanı duruPdurumuş.²⁴

benim horam çok āreyorū nāPılcek o? ğıyırdak, ğıyırdak ğıyırdak ediyorū. atıPduru gine āreyō.²⁵

suya ğatıvePduruymuş ğarısı. neye güldüñ demiş ğarı.²⁶

bağıñ üzümünü çaldı, yakaladım ben bunu demiş, ondan beslePdurdum ben bunu demiş gebersin demiş.²⁷

ayaklānıñ izleri hōlü o çukuruñ-içinde batıPduruyorū akan yerle vā.²⁸

Eserde yapının yer verildiği bir başka bölüm yardımcı fiiller ile kurulan birleşik fiiller içerisinde süreklilik kısmıdır: "Süreklilik (/fiil kökü -P + dur-): bakıPduru, ğuruluPduru, okuyveriPduru"²⁹

Farklı bir kullanım örneği olarak şimdiki zamanın rivayeti başlığı altında verilen ğatıvePduruymuş³⁰ örneğini sayabiliriz. Ancak burada şimdiki zaman ile kasıt {-(I)p dur-} mu yoksa {-Iyor} mu belirtilmemiştir.

Şimdiki zaman bağlamında değerlendirmelerden biri de Demir'e aittir. Demir, 'kesin şimdiki zaman' içerisinde değerlendirdiği yapıda, {-(I)p} zarf-fiil ekin Türk dillerinin bazılarında

¹⁹ Demir 2012, 601.

²⁰ Akar 2013, 150-151.

²¹ Akar 2013, 150-151.

²² Tok 2002, 134.

²³ Tok 2002, 260.

²⁴ Tok 2002, 268.

²⁵ Tok 2002, 271.

²⁶ Tok 2002, 278.

²⁷ Tok 2002, 331.

²⁸ Tok 2002, 348.

²⁹ Tok 2002, 142.

³⁰ Tok 2002, 139.

geçmiş zaman şekillerinin ortaya çıkmasına imkân tanıdığını da belirtir³¹. Yapıyı aynı doğrultuda ele alan Doğan da ‘odaksıl şimdiki zaman’³² adlandırmasını yapar.

Şimdiki zaman işlevinden söz etmekle birlikte farklı işlevlerin de bulunduğunu bildiren Yapıcı’ya göre {-Ip-durur} yapısının *Aydın ve Yöresi Ağızları*’nda çok farklı kullanımları söz konusudur. Zaman (öğrenilen-duyulan geçmiş ve şimdiki) ekleri yerine kullanılabildiği gibi bazen de sıfat ve zarf görevli birleşik yapılar meydana getirmektedir.³³

Yapıcı’nın ‘-miş olarak’ anlamı katarak zarf görevi üstlendiğini bildirdiği örnekler³⁴:

gâliñ ğızın ayaklânı kını yaķarız biz ellēne. baĶ ben de yaķdım āşam. ödāñ vedilē kınılara. gâlimē beni vedi kınılara. ben de āldım gâldım, ğardım dī yaķdım. ğarılıp-durū vedilē bene, ğarılıp-duru. *karılmış olarak*.

ōlü ğalbırlan avķarız ğalbırlarız bōle. yarın kaķar. iki günde kaķar. onū da yuñurup-durū bekledirlermiş. *yuğrulmuş olarak*.

Görülen geçmiş zaman örnekleri³⁵:

felÇ āoldum ben. bellerim ğırılıp-duru benim. zor yürüyüm baķsañā āanam. felÇ oldum ben de. bi de tiriye çekTirdik. bi de ğırdırdıķ belimi. “...Belim kırıldı...”

hacī āamcañ çöküp-duru. ben tāk müzek odun mudun ne buldūsam yaķdım. “Hacı amcan (hastalıktan) çöktü...”

Öğrenilen geçmiş zaman örnekleri³⁶:

türküyenin her yanına yörük dağılıp-duru. bi yörük sarıĝçili varımış, ğaratākāli varımış. (Yörükler Türkiye’nin her tarafına dağılmış...)

yanmış bu köy, yanıp-duru. yāni yēdiden yētmiş yaķmışlar. ğurtuldūsa yüzdü beşi anı ĝaşmış. (Yanmış o köy, yanmış...)

Yapıcı’nın {-Ip dur-} yapısı ile şimdiki zaman için verdiği pek çok örnek içerisinde {-Iyor} şimdiki zaman eki almış olanları da vardır. Yapıcı bu durumun “asıl fiille yardımcı fiilin anlamca kaynaşmasından ve tek fiil gibi algılanmasından kaynaklandığı³⁷” düşüncesindedir.

onuñ başındı āoturūT-duruyorūn, baķıp-duruyorun. ēyi kötū görüyorun.³⁸

kāndim de toķturū gidip-durūyon.³⁹

{-Ip dur-} yapısını farklı bir yaklaşımla irdeleyen isimlerden biri de Koşumcu’dur. *Bati Grubu Ağızlarında görünüş işaretleyicileri* adlı çalışmasında “bitmemişlik-alışkanlık ve bitmemişlik-süreklilik” görünüşü işaretleyicilerinden biri olarak değerlendirdiği {-Ip dur-} yapısının bağlama göre bitmişlik görünüşünü de gösterebildiğini belirtir⁴⁰. Koşumcu’nun alışkanlık ve süreklilik için verdiği örnekler şunlardır:

babañ her gün gidip gelip duruyo (Alışkanlık).

bişirip içip durun. o kekik suyuna bişirip içip durun (Süreklilik).

³¹ Demir 1996, 137.

³² Doğan 2018, 58.

³³ Yapıcı 2013, 375.

³⁴ Yapıcı 2013, 376.

³⁵ Yapıcı 2013, 213.

³⁶ Yapıcı 2013, 217.

³⁷ Yapıcı 2013, 236.

³⁸ Yapıcı 2013, 236.

³⁹ Yapıcı 2013: 663.

⁴⁰ Koşumcu 2023, 333.

{-(I)p dur-} yapısını kılınış kategorisinde değerlendiren Bacanlı'ya göre, "Güney-Batı Anadolu ağızlarındaki -(X)B duru ekleşik şekli şimdiki zamanla ilişkili tek-vakitli veya çok-vakitli eylemleri ifade eden bir kılınış işaretleyicisidir.

Televizyon se:redip durun"⁴¹

Bacanlı'ya göre "Kılınışsal belirleyiciler, Türk dillerinde yardımcı fiilli yapılardır. Bunlar aspekt işaretleyicilerinin tersine fiillerin kılınışsal özellikleri üzerinde oynama yapabilirler, başlangıç-süre-bitiş evrelerinden birini ön plana çıkarabilirler."⁴² Bu kapsamda -dur fiili de ağırlıklı olarak süre işaretleyicisi olarak değerlendirilir.

4. {-(I)p dur-} Yapısı Üzerine Tartışma ve Değerlendirme

Araştırmacıların Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan {-(I)p dur-} yapısı ile ilgili ön plana çıkan görüşlerinden ilki zaman (genellikle şimdiki zaman daha sınırlı olmak kaydıyla geçmiş zaman) işaretleyicisi olarak kullanımınıdır. Burada öncelikle belirtilmelidir ki {-(I)p dur-} üzerinde doğrudan bir zaman belirtme işlevi söz konusu değildir. Çok muhtemel ki zaman işlevi tur- fiiline gelen sonrasında ekleşmeye uğrayarak düşen {-ur} ekinde kaynaklanmaktadır. Farklı zamanlar olarak değerlendirmeye ise -düşmüş bile olsa işlevini devam ettiren {-ur} eki sebebiyet vermektedir.

Bilindiği üzere {-ur} ekinin dahil edildiği geniş zamanın zaman çizgisinde işaretlediği nokta(lar) tartışmalıdır. Bu duruma dikkat çeken Banguoğlu'na göre geniş zaman, geçmiş, şimdi ve gelecek zaman arasında çok da net olmayan çizgilerle kullanıma müsait bir zaman kipidir. Banguoğlu, ağırlıklı olarak şimdiki zamana ait olarak değerlendirdiği geniş zamanın Eski Türkçeden beri her üç zaman için de kullanım imkânı sunduğunu ve kullanıma göre değişebildiğini aktarır. Ayrıca geniş zamanla, gereklilik, alışkanlık, sürerlilik ve karakter de bildirildiğini ifade eder.⁴³

Benzer düşünceleri Korkmaz'da da görürüz. Korkmaz'a göre ekin 'her zamanı' içine alan bir süreklilik işlevi vardır. Bu süreklilik işlevi sayesinde alışkanlıklar, her zaman dilimini kapsayabilen âdet niteliği taşıyan ve tekrar eden oluş ve kılışlar hep geniş zamanla ifade edilir. Bundan dolayı "kipin zaman üstü bir anlatıma sahip olduğu" düşüncesi Korkmaz tarafından vurgulanır.⁴⁴

Zaman üstü anlatıma sahip olduğu düşünülen {-ur} eki geldiği {-(I)p dur-} yapısı ile birlikte bir uyum sergileyerek kendi bünyesinde yer alan süreklilik işlevini devam ettirmiştir. Dolayısıyla {-(I)p dur-} yapısında kesin bir şimdiki zaman işlevinden söz etmek zordur. Bu yapıyla yaygın olarak kullanılabilen diğer zaman ekleri⁴⁵ de aslında bu düşüncemizi destekler.

bu dâmiş türKü çâkiPduruyodu ävdâ dâmiş.⁴⁶

babasını yatırmış orâ, gâliPduruyo bânim yanîma.⁴⁷

ekeriz yarı ğaçak yarı izimi ckipduruyoz işde.⁴⁸

su alacañ eliñe geziP duracañ, su döküP duracañ.⁴⁹

⁴¹ Bacanlı 2007, 11.

⁴² Bacanlı 2007, 10.

⁴³ Banguoğlu 1995, 462.

⁴⁴ Korkmaz 2009, 637.

⁴⁵ Korkmaz (2009, 822) Bu şekil için hemen her eserde bütün zamanları içine alan bol örnekler görülmektedir der. Bu örneklerden birkaçı: Güçsüzlüğüne, bunaklığıma katlanamadığım için, çekiştirip durdum; Bozüyükülü bir topal saatlerce, hangi saatlerce? Günlerce tekrarlayıp durmuştu.

⁴⁶ Manav 2006, 186.

⁴⁷ Manav 2006, 186.

⁴⁸ Derin 1995, 317.

⁴⁹ Mutlu 2008, 407.

o kendi bildiğine dövüP duruyor, hanı o yapıyor yâni.⁵⁰

{-ur} ekinin zaman gösterimi tartışmalarının yanı sıra zaman eki olmadığı görüşü de mevcuttur. Günay’a göre (2014):

Geniş zamanın semantik anlam alanında zamana doğrudan gönderim yoktur. Zamana ilişkin çıkarım için bağlamsal okumalara ihtiyaç doğar. Bu da dilbilgisel kategori olarak geniş zamanın doğrudan zaman işlevli bir çekimli fiil olmadığına bir göstergesidir. Semantik çözümlenmelere bağlamsal değerle bakıldığında devreye görecelik özelliği de girer ki geniş zamanlı yapılarda da zaman göreceli bir noktada kalır (s. 535).

Zaman dışına çıkarılan yapının nasıl değerlendirilmesi gerektiğini ise Günay şöyle cevaplar: “Kanaatimizce, öznenin fiile dayalı niteliğini aktaran geniş zamanlı fiil, öznenin varlığına bağlı bir sürerlik görünüşü içerir. Bu sürerlik görünüşü, prototipik okumalarda geniş zamanın her zamanı kapsadığı biçiminde değerlendirilmesine etken olmaktadır. Hâlbuki zamanın sınırı zikredilen öznenin varlığının sınırına ve eylemin görünüşüne bağlı bir alanı kapsar.”⁵¹

{-ur} ekinin zamandan ziyade görünüş⁵² işlevinin söz konusu edilmesi Kornfilt’in Türkçede yalnızca görünüşsel fonksiyona sahip eklerin olmadığı aynı zamanda zaman ve kiplik de bildirebilen eklerin görünüş de bildirebildiği tespitini akla getirir.⁵³ Kornfilt, Türkçede ‘alışkanlık görünüşü’nü (habitual aspect) {-(A)r}, ekinin gösterdiğini belirtir⁵⁴. {-(I)p dur-} yapısının görünüş işaretleyicisi olarak değerlendirilmesi de bizce yine {-ur} ekinin etkisi iledir. Dolayısıyla görünüşsel bir değer doğrudan {-(I)p dur-} yapısında yer almaz. Çeşitli örneklerde düşmüş veya kullanımda olan {-ur} eki görünüşsel değeri karşılamaktadır. Düşüncemizi destekler nitelikte bir anlayışı Bacanlı da ifade etmektedir. Bacanlı’ya göre (2014),

Bir zarf-fiil eki ve anlamsızlaşmış bir yardımcı fiilden oluşan art fiiller, insanoğlunun ilginç kavramlaştırılmalarının örneklerini sergiler. Bunlar aşamalı olarak görünüş nüansları kazanabilirler. Belirli semantik özelliklere sahip fiillerle kullanılabilen, yani kullanım alanı sınırlı olan kılınış-görünüş karışımı yapılar son aşamada bütün fiillerle serbestçe birleşebilen bağımsız görünüş işaretleyicilerine dönüşürler. Türk dillerinde art fiillerdeki dilbilgiselleşme bir fiilin sözlüksel anlamını kaybedip kılınış bildiren bir morfeme dönüşmesiyle sınırlı değildir. Kılınış anlamları bildiren bir art fiil de zaman içinde daha fazla dilbilgiselleşerek görünüş-zaman kategorilerinin temsilcisi haline gelebilir. Türkçenin tarihi boyunca -a tur-, -p tur-, -a yat-, -p yat-, -a yori-, -p bar- gibi süreklilik kılınışı bildiren art fiiller çeşitli zaman ekleriyle birleşerek bitmemiş görünüş işaretleyicisi hâline gelmişlerdir (s. 32).

Son olarak {-(I)p dur-} yapısı için kılınış değerlendirmesi mevcuttur. Karadoğan tarafından “Fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibarıyla zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmaması, daha kısa söyleyişle bir fiilin iç zamanı”⁵⁵ olarak tanımlanan kılınış⁵⁶, eylemin gerçekleşme sürecinin zamansal boyutu hakkında bir bilgi verir. Ancak bu zamansal boyut eylem gövdesinde içseldir ve çekimle ortaya çıkmamaktadır. Bu bağlamda {-(I)p dur-} yapısını incelediğimizde yapının oluşumunda iki belirleyicinin olduğu görülür. Bunlardan ilki birinci eyleme gelen {-(I)p} zarf-fiil ekidir. Eklendiği eyleme *gerçekleşme* ve

⁵⁰ Mutlu 2008, 595.

⁵¹ Günay 2014, 535.

⁵² Tartışmalı bir konu olan görünüş Comrie’ye (1976, 3) göre bir durumun içsel zamansal bileşenleridir. Görünüş ve zaman her ikisi de zamanla ilgilidir. Ancak zamanla ilgileri birbirlerinden oldukça farklıdır. Zaman gösterimsel bir kategoridir yani durumlar zamanda yerleştirilir genellikle şimdiki anı referans olarak diğer durumlara buradan hareketle referans verilir. Görünüş, durumun diğer zaman noktaları ile bağıntılı zaman ile ilgilenmez fakat bir durumun içsel zamansal bileşenlerini dikkate alır. Yani zaman, durumun dışsal zamanı ile görünüş ise durumun içsel zamanı ile ilgilenir (Comrie 1976, 5). Türkçedeki eylem zamanı işaretleyicilerinin (tensemarkers) pek çoğu görünüşsel fonksiyon da barındırır. Hatta bazıları kiplik işaretleyicisi olarak da kullanılabilir. Dolayısıyla bunların pek çoğu ikili hatta üçlü fonksiyona sahiptir (Kornfilt 1997, 336). Görünüş tartışmaları için Alan’a (2020) bakılabilir.

⁵³ Kornfilt 1997, 348.

⁵⁴ Kornfilt 1997, 356.

⁵⁵ Karadoğan 2009, 7.

⁵⁶ “Kılınışın farklı tasnifleri söz konusudur. Türkçe fiillerin kılınış özellikleri üzerine yapılan tasnifler içerisinde en yaygın olarak kullanılan Johanson’un “ön sınırı vurgulayanlar”, “son sınırı vurgulayanlar” ve “sınır vurgulamayanlar” şeklinde yaptığı tasniftir (Karadoğan 2009, 10; Johanson 2016).

ikinci bir eyleme *hazır olma* anlamı katan bu ekten sonra *tur-* fiili gelir. “Tur- fiili pek çok Türk dilinde hem ‘ayağa kalkmak’ hem de ‘ayakta durmak’ anlamına gelir. Türk dillerinde *tur-* fiili ayrıca ikinci anlamıyla bağlantılı olarak ‘bulunmak’, ‘olmak’, ‘belli bir halde bulunmak’ ve hatta ‘yaşamak’ gibi anlamlara da gelebilir. Yardımcı fiilin süreklilik kılınışı bildirme özelliği de bu ‘bulunmak’ anlamından türer.”⁵⁷ *Tur-* fiilinin kattığı ilk eylemin gerçekleşen ediminin devam etmesi, sürekliliği ile kalıplaşmış bir yapı ortaya çıkar. Ancak bu süreklilik tekrarlama bildirebileceği gibi kesintisiz bir süreklilik de olabilir. Bunun da belirleyicisi zarf-fiil eki almış ilk eylemdir. Bu eylemin semantik yapısı burada belirleyicidir. İki eylemi bir araya getirerek süreklilik anlamı katan *{-(I)p dur-}* yapısı böylelikle eylemin gerçekleşme tarzının nasıl olduğu (süreklilik arz ettiği) konusunu açıklığa kavuşturur. Bundan dolayı yapının kılınış kategorisinde değerlendirilmesi yukarıda yer verdiğimiz diğer görüşlere göre daha kabul edilebilir bir görüştür. Ancak kılınışın da sıklıkla görünüşle karıştırılabildiği gerçeği söz konusudur. Bu bağlamda Doğru’nun kılınış-görünüş karşılaştırması dikkate değerdir. Doğru’nun yaptığı karşılaştırmaya göre: “kılınış nesnel, görünüş öznel bir nitelik taşır; kılınış sözlüksel, görünüş dilbilgisel bir ulamdır; kılınış türetimsel, görünüş işletimsel bir nitelik taşır; kılınış eylemin tarzı ve evre yapısı, görünüş zaman hattı üzerinde olaya nasıl bakıldığıyla ilgilidir; kılınış bağlamdan bağımsız, görünüş ise bağlama bağlı olarak ortaya çıkar.”⁵⁸ Ayrıca “bir fiili kılınış bakımından niteleyen yapıların sonuna, kılınışsal belirleyicilerin kendilerine özgü kullanım kurallarını dikkate alarak bir fiil ibaresi olduklarını gösteren -mak/-mek mastar eki eklenebilir: bakıp durmak ‘a) bakmaya devam etmek; b) ikide bir bakmak’ *gaziB yö.mek* (< *yörümek*) ‘gezmekle meşgul olmak.’”⁵⁹ Sayılan bu özelliklere ve ayrıca Korkmaz’ın “Dilimizdeki tasvir fiilleri de oluş ve kılınış tarzını bildirdikleri için çekime girmemiş yalın hâlleri ile kılınışı temsil ederler⁶⁰” tespitine dayanarak *{-(I)p dur-}* yapısını kılınış içerisinde değerlendirmek daha doğrudur.

Sonuç

Harezmi döneminden itibaren yaygın olarak kullanımına rastlanan *{-(I)p dur-}* yapısının tarihî dönemlerde geçmiş zaman işaretleyicisi olarak ancak Güneybatı Anadolu ağzlarında varlığını devam ettiren kullanımların ağırlıklı olarak şimdiki zaman işaretleyicisi olarak değerlendirildiği görülür. Her iki dönemde de kullanımlar için süreklilik işlevi zamanlarla ilişkilendirilir. Ancak veri malzemesi olarak belirlediğimiz Güneybatı Anadolu ağzlarında yapının zaman bildirme işlevinden ziyade süreklilik (tekrarlı veya kesintisiz) işlevinin ön planda olduğu değerlendirilmiştir. Geldiği eylemlere, eylemin yapılış tarzı, süreci hakkında çıkarımda bulunma imkânı tanınması sebebiyle yapının kılınış kategorisinde değerlendirilmesi daha uygundur. Buna gerekçe olarak tek başına yapının bir zaman çağrışımı ve karşılığı olmaması; zaman çıkarımlarının bağlamsal olarak değerlendirilmesi ve zaman ifade ettiği belirtilen örneklerde bile *{-(I)p dur-}* yapısı üzerine tekrar zaman eklerinin gelebilmesi sunulabilir.

Zamandan ziyade süreklilik kılınışı olarak değerlendirilmesi için bir başka gerekçe *{-(I)p dur-}* yapısının zamandan bağımsız geldiği eylemde süreçsel bir akış belirtmesidir. Örneğin şimdiki zaman eki olarak değerlendirilmiş *Fethiye Ağzı*’na ait aşağıdaki örnekte bu süreçsel akış açıkça görülür.

ertesi sene bakmış, silahı var ımış, durupduru.⁶¹

Cümlede eylemin gerçekleşmesi geçmiş zamanda (ertesi sene bakmış) iken silah, geçmiş zaman öncesi ve silaha bakılan geçmiş zamana ait noktada süreçsel olarak bir akış içerisinde mevcudiyetini korumuştur.

Anlatımda bir akıcılık sunan *{-(I)p dur-}* yapısının sık kullanıldığı Güneybatı Anadolu ağzlarında ağız bölgeleri için ayırıcı bir ağız özelliği olup olmadığı da araştırılmaya muhtaçtır.

⁵⁷ Bacanlı 2014, 208.

⁵⁸ Doğru 2020, 7.

⁵⁹ Bacanlı 2007, 4.

⁶⁰ Korkmaz 2009, 536.

⁶¹ Ersoy 2001, 39.

Kaynakça

- Akar, A. (2013). Muğla ve Yöresi Ağızları. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Alan, N. (2020). Bakış. Erdoğan Boz (Ed.), Türkçede Dilbilgisel Ulamlar içinde (35-56). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arat, R. R. (1992). Atabetü'l-Hakayık. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bacanlı, E. (2007). Aspekt, Kılınış ve Taksis Çerçevesinde Tavas Ağızlarındaki Şimdiki Zaman İşaretleyicilerinin Değerlendirilmesi. Erdem, 48, 1-19.
- Bacanlı, E. (2014). Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Banguoğlu, T. (1995). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Boz, E. (2023). +{dUr(Ur)} Biçimbirimli Yapıların Eylem İşletimindeki 'Zaman, Görünüş ve Kiplik' İşlevleri Üzerine: Yunus Emre Divanı Örneği. Leyla Karaha, Hüseyin Yıldız (Ed.), Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı içinde (287-298). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Comrie, B. (1976). Aspect. London: Cambridge University.
- Demir, İ. (2012). Sarıgöl ve Yöresi Ağızları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demir, N. (1996). Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki *-ik gelir*. Dilbilim Araştırmaları, 136-148.
- Derin, İ. (1995). Acıpayam ve Çameli (Denizli) İlçeleri Ağzı (İnceleme-Metin- Sözlük). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğru, F. (2020). Kılınış. Erdoğan Boz (Ed.), Türkçede Dilbilgisel Ulamlar içinde (3-34). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eckmann, J. (1996). Harezmi Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar. O. Fikri Sertkaya (Yay. Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (1988). Çağatayca El Kitabı. Günay Karaağaç (Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ersoy, N. A. (2001). Fethiye Ağzı (Metin, Derleme ve İnceleme). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Gabain, A. V. (1988). Eski Türkçenin Grameri. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gülsevin, G. (1997). Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Günay, N. (2014). Türkçe'de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları. International Journal of Language Academy, Volume 2/4 Winter, 529-545.
- İlker, A. (2017). Manisa Ağızları. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Johanson, L. (2016). Türkçede Görünüş. Nurettin Demir (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karadoğan, A. (2009). Türkiye Türkçesinde Kılınış. Ankara: Divan Kitap

- Korkmaz, Z. (2009). Türkiye Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kornfilt, J. (1997). Turkish. London: Routledge.
- Koşumcu, S. (2023). Batı Grubu Ağızlarında Görünüş İşaretleyicileri. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 32, 328-342. DOI: 10.29000/rumelide.1252761.
- Küçük, M. (2010). Tarihî Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine -Dır/-Dur (<Turur Eki ve İşlevleri). Türkbilig, 19, 59-75.
- Manav, A. (2006). Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı (Fonetik-Morfoloji). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Mutlu, H. K. (2007). Tur- Yardımcı Fiilinin Kullanımı Hakkında. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 103-110.
- Mutlu, H. K. (2008). Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük). (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tok, T. (2002) Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yapıcı, A. İ. (2013). Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük). (Yayımlanmamış doktora tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.